

Baladė apie baudžiamą dukterį: interpretavimo perspektyva

MODESTA LIUGAITĖ - ČERNIAUSKIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

ANOTACIJA. Pateikiamo tyrimo paskata – iki šiol problemiška baladės vieta lietuvių liaudies dainų masyve. Tiriant balades neišvengiamai tenka priimti tam tikras darbinės ar metodologines prielaidas. Baladėse vertėtų išskirti joms (kaip ir dainoms) būdingą ritualinės simbolikos klodą (1) ir baladišką individualizuoto įvykio vaizdavimą (2). Konkretus straipsnio uždavinys – pasirinktos lietuvių baladės *Augo ant dvaro liepelė* interpretacija, lyginant ją su panašia baltarusių balade. Apžvelgiami archajiški baltarusių baladės motyvai. Pateikiama lietuviškosios baladės variantuose pasitaikančių motyvų ir vaizdinių analizė. Plati baladės *Augo ant dvaro liepelė* variantų skalė, jos sąsajos su baltarusių balade bei skirtingi čia įžiūrimi pagrindinio motyvo (skendimo / vestuvių su Dunojumi) atspindžiai, galiausiai – ryšys su merginos kaip aukojamos aukos idėja tyrimą kreipia į skirtingas interpretavimo perspektyvas.

RAKTAŽODŽIAI: baladė, daina, lyginamieji tyrimai, lietuvių baladė *Augo ant dvaro liepelė*, baltarusių baladė *Cichonia*.

ĮVADINĖS PASTABOS

Pradėję kalbą apie balades lietuvių tautosakoje, įžengiamo į klaidžią teritoriją. Primsime vieną nuomonę, savotiškai paradoksišią lietuvių folkloristams. Williamas J. Entwistle'as veikalė *European Balladry*, skyriuje apie baltų balades, rašė: „Lietuvos sodiečių dainose yra kažkas neįprastai švelnaus, vaiskaus ir gyvo. Jos yra *veikiau dainos, o ne baladės*“ (Entwistle 1939: 284; išskirta straipsnio autorės). Dabar mes aiškiai suvokiame šio teiginio „orientalizmą“ – specifinį vakarietišką požiūrį į bent kiek egzotiškesnę reiškinį. Europietiškoji ir ypač anglosaksų folkloristinė tradicija kitados dainas laikė tik viena iš baladžių atmainų, o mes savo ruožtu vos randame vietą baladėms tarp savųjų dainų. Tada ir dar anksčiau, anglosaksų, vokiečių folkloristikos klestėjimo laikotarpiu, siaučiant vadinamajai baladžių madai, baladėms buvo teikiama pirmenybė dainų atžvilgiu, o dabartiniame lietuviškame kontekste, priešingai, kam nors gali kilti vos ne toks klausimas: ką apskritai veikia baladės lietuvių tautosakoje?

Žinoma, baladžių problema lietuvių folkloristų dėmesį traukė ir anksčiau. Jonui Baliui baladžių mada irgi bus padariusi meškos paslauga. 1938 metais jis pateikė lietuviškų baladžių tipų klasifikaciją, kurią vėliau pats pripažino nevykusia. Remdamasis vokiečių literatūrologo Wolfgango Kayserio metodu, baladėms jis priskyrė ir tokius dainuojamosios tautosakos kūrinius, kurie lietuviškajame kontekste nelaikytini baladėmis (Balys 1938). Šią laikiną metodologinę painiavą jis mėgino taisyti įvesdamas *pasakojamųjų liaudies dainų* kategoriją (Balys 1954), tarsi apskritai suabejodamas *baladės* kaip klasifikacinės kategorijos tinkamumu. Jau vien tai, kad jis atkreipė dėmesį į lietuvių baladžių nebendramatiškumą su kitų tautų baladėmis, atitinkamai koreguodamas savo klasifikacijos kriterijus, yra svarbus indėlis į baladžių tyrimus Lietuvoje. Kita vertus, didysis lietuvių folkloristų darbas – Lietuvių liaudies dainų katalogo sudarymas – rėmėsi jau kitokiomis metodologinėmis prielaidomis, apie kurias sufleruoja patys Katalogo skyrių pavadinimai (Vestuvių, Darbo, Šeimos, Vaikų, Kalendorinės, Karinės-istorinės dainos). Baladėms taip pat nesvetimos nei vestuvių, nei šeimos santykių, nei istorinių pervartų temos, bet Katalogo sistemoje jos atrodo tarsi savotiška metodologinė liekana – tai, kas lieka, daugiau ar mažiau nuosekliai susisteminus visus dainuojamosios tautosakos kūrinius.

Šiuo straipsniu mėginama ne atkurti neva baladėms teisėtai priklausančią vietą lietuvių tautosakos sistemoje, bet išryškinti, kiek tas priklausymas buvo ir yra problemiškas. Aišku, straipsnio apimtis neleidžia atlikti išsamaus bendrojo teorinio tyrimo, todėl neišvengiamai tenka apsiriboti konkretesniu uždaviniu. Iš pradžių būtų tikslinga kaip pavyzdį imti kurį nors vieną lietuviškų baladžių tipą ir pažvelgti į jį iš tolesnės perspektyvos, kitaip tariant, aprėpus platesnį arealą. Reikia pripažinti, kad apskritai lyginti lietuvių balades su kitų tautų baladėmis galima tik prieš tai padarius tam tikras išlygas. Taip yra dėl šio tarptautinio žanro, koku bemaž sutartinai laikoma baladė, lietuviškosios specifikos. Perdėm neepiškus lietuvių variantus būna keblu palyginti su kur kas epiškesniais, siužeto prasme labiau užbaigtais kitų tautų kūriniais. Tačiau nesirinkti komparatyvistinio metodo, nesidairyti į kitas kultūras, mūsų nuomone, būtų nevaisinga. Iš pirmo žvilgsnio turtingesnė kaimynų baladžių medžiaga leidžia ekstrapoliuoti tų motyvų, įvaizdžių reikšmes, kurie lietuvių baladėse be konteksto atrodo pavieniai ir atsitiktiniai. Panašių motyvų esama skirtingų kraštų baladėse, ir verta panagrinėti, kaip tie motyvai yra perprasminami, kas įaudžiama į meninį audinį, kokią plotmę atveria baladės vaizdiniai, kokia linkme plėtojamas pasakojimas, kaip sprendžiamas konfliktas. Be to, gretinamasis skirtingų tautų baladžių tyrimas gali padėti pažinti senąją pagrindą (arba, galėtume sakyti, pasaulėvaizdžio kodą), kuris maitino įvairių liaudies kūrybos žanrų ištakas.

Lyginamųjų lietuvių ir kaimyninių tautų, ypač baltarusių, dainuojamosios tautosakos tyrimų įdirbis ištis solidus. Nijolė Laurinkienė, siekdama išryškinti senosios kalendorinės poezijos ryšį su mitiniu pasaulėvaizdžiu, kosmogoniniu mitu, rėmė-

si platesnio arealo – lietuvių, baltarusių ir ukrainiečių – kalendorinėmis dainomis (Laurinkienė 1990); Aušra Žičkienė yra tyrinėjusi rytų Lietuvos ir šiaurės vakarų Baltarusijos apeiginių dainų melodiką (Žičkienė 2011); Benigna Skalauskienė lygino baltarusių ir lietuvių etninę apeigų vokalinę muziką (Skalauskienė 2001); Austė Nakienė nagrinėjo hipotezę apie slaviškus skolinius lietuvių dainų melodikoje (Nakienė 2001); Vilma Daugirdaitė, tirdama lietuvių lalavimo dainų semantiką, naudojo analogišką baltarusių ir lenkų tautosakos medžiagą (Daugirdaitė 2001). Nors ir nesiekdami čia visko suminėti, galėtume teigti, kad lietuvių ir baltarusių folklorinių kultūrų sąsajos, ypač muzikologijos požiūriu, tebėra tyrinėtojų dėmesio centre (žr. Žičkienė 1996; Nakienė 2000; Astrauskas 2000; taip pat Razmukaitė 1976; Barauskienė 1968). Sutariama, kad rytinė ir pietinė Lietuvos dalis ir vakarų bei šiaurės vakarų Baltarusija yra savitas regionas – paribys, kur būta intensyvios kultūrinės dviejų skirtingų etnosų sąveikos. Šis faktas motyvuoja lietuviškojo baladžių paveldo interpretaciją lyginamuoju aspektu. Kita vertus, baladžių tyrimai Lietuvoje, ypač atsižvelgus į tai, kiek dėmesio baladė sulaukia (ar sulaukdavo) Vakaruose, dar toli gražu nėra gausūs. Be jau minėtų J. Balio darbų (Balys 1938, 1954, taip pat žr. 1935, 1958), Pranės Jokimaitienės apžvalga išlieka chrestomatine baladžių studija, kurioje yra ir komparatyvistinio tyrimo užuomazgų (Jokimaitienė 1968). Praėjus trims dešimtmečiams po jos pasirodymo, buvo mėginta palyginti lietuvių dainas apie *nevalioj* esančio šeimos nario vadavimą, taigi simptomiškai ne neįvardijant jų kaip baladžių, ir šių dainų atitikmenis Europos tautų baladėse (Zubavičiūtė 1999).

Rengiant šių, sakytume, efemerišku ir gausiai kontaminuotų lietuvių tautosakos žanro kūrinių – baladžių – katalogą, reikia priimti tam tikras darbinės prielaidas, ne kartą bandant balades išskirti iš dainuojamosios tautosakos masyvo. Jei baladėje lemiamą svorį įgyja ritualinė simbolika, lyrinis įvaizdžių perprasminimas, teksto tropai, netgi kodifikuota, „slaptoji kalba“ (Stundžienė 1999: 102), tai, suprantama, į šią stichiją nesunkiai įsilieja ir ištirpsta dramatiško įvykio, pačios ribinės situacijos ir siužetinio jos pateikimo elementai. Pasak Donato Saukos, „lietuviškoje dirvoje baladei tenka susidurti su ta dar neišsiekvojusia dainos tradicija, kuri kiekvieną kartą valdingai keičia baladės prasmę ir formą“ (Sauka 1970: 257). Tai labai svarbi tezė, nurodanti, kad lyriškieji lietuvių dainų pradai turi esminės įtakos semantiniam baladės lygmeniui – baladė nejučia atsisieja nuo to, ką ji tiesiogiai reiškia. D. Saukos tezė skatina eiti dar toliau ir teigti, kad, tirdami dainiškąją baladės simboliką, neatitrukdami nuo poetinės kalbos, paralelizmų, deminutyvų, ritminių intonacijų ir dainų „bendrųjų vietų“ audinio, tiriamo tai, kas joje nėra baladiška. Kaip pavyzdį imkime gerai išnagrinėtą vandens mitologemą ir jos reikšmę dainose įsikūnijusiai apeiginei vestuvių simbolikai (žr. Stundžienė 1999, 2004). Ar baladėse aptinkamo vandens ir skendimo vaizdinio semantika yra tokia pati kaip dainose? Jeigu į šį klausimą atsakome teigiamai, neturime vieno iš pagrindinių kriterijų baladei atskirti nuo

vestuvinės ar kitokios apeiginio pobūdžio dainos. O jeigu simbolinė vandens vaizdinio funkcija čia kitokia, tai yra priklauso ne ritualiniam, bet, tarkime, „egzistenciniam“ naratyvui? Tokiu atveju baladiškasis branduolys ir būtų pats pasakojimas apie (skendimo / skandinimo) įvykį, vaizdavimas tokios individualios ribinės patirties ir situacijos, kuri *neredukuojama* į tam tikrą visiems bendruomenės nariams projektuojamą gyvenimo tarpesnį, iniciacijos ritualus ir pan. Kaip matysime toliau, konkrečios baladės variantai patvirtina mintį, kad ritualinės simbolikos persmelktuose tekstuose net moralines normas laužantis poelgis ir jo padariniai transformuojami į savotišką to poelgio priešingybę – bendruomeninio iniciacinio veiksmo formą. Imantis lietuvių baladžių studijų, atodaira į šiuos du interpretavimo poliūs neišvengiama: viena vertus, perkeltinė, poetinė kalba, sankcionuojanti vaizduojamojo įvykio ryšį su bendruomeninio gyvenimo realijomis (skendimas / skandinimas – vestuvės), kita vertus, individualizuoto įvykio vaizdavimas, pasakojimas, reiškiantis esminę permainą, metamorfozę (mirtį, individualybės išsitynimą, neištikimybę...), kurios šiurpumo iš principo negali užmaskuoti jokios socialinės konvencijos.

Kaip lietuviškosios baladės reprezentantę vertėtų nuodugniau aptarti populiariąją *Augo ant dvaro liepelė*, atsižvelgiant ir į panašią baltarusių baladę *Cichonia* (Цихоня). Dzūkų dainininkės Rožės Sabaliauskienės tautosakos rinktinėje prie aptariamos baladės varianto (*Oi, an kalnelio aukštojo*) randame P. Jokimaitienės komentarą: „Baladė plačiai žinoma Dzūkijoje, Suvalkijoje ir Žemaitijoje (užrašyta 370 var.)“ (AED p. 413). Straipsnyje apie lietuvių balades mokslininkė nedvejodama teigia, kad tėvo skandinamos dukters baladė (*Augo ant dvaro liepelė*) priklauso baladėms *meilės* tematika, nes šliejasi prie baladinių kūrinų apie žudymą dėl meilės (joje pasakojama apie bausmę už prarastą vainiką) (Jokimaitienė 1968: 330). Tačiau vėliau Baladžių katalogo kartotekoje ji buvo priskirta prie teminio skyriaus „Tėvai ir vaikai“. Iš pateiktųjų pastabų ir komentarų yra žinomos šios baladės sąsajos su darbo (verpimo) dainomis – tokias sąsajas yra išsaugoję tie jos variantai, kurių pradžioje minimas linų šukavimas. Žinomas ir baladės ryšys su kalendorinėmis gavėnios dainomis – pietų Dzūkijos dainininkai šį kūrinį laikė gavėnios daina. Galėjo skirtis ne tik jo atlikimo laikas, bet ir būdas. Antai užrašytojai yra paliudiję, kad dzūkų dainininkas Petras Zalanskas savo mokėtas balades dainuodavęs „savotiškai nusiteikęs, gūdžiu balsu“ (ČUS p. 408). Vadinasi, buvo suvokiamas skirtumas tarp baladžių ir dainų, dainuojamų bet kuriuo metų laiku ir nekuriančių tokios *gūdžios* nuotaikos.

Glaustai pateiksime baladės *Augo ant dvaro liepelė* siužetą:

Ant kalnelio (vidury dvaro; augo ant dvaro; ant Nemunėlio krantelio) liepelė, po ta liepele krėslelis (klėtelė). Ten seselė sėdėjo (linelius šukavo, kaselę glodino), su bernužėliu (dragūnėliu, kareiviu, dvarokėliais, kazokėliais) kalbėjo, aukso žiedelį derėjo, rūtų vainiką pardavė. (– Pamažu kalbėk, berneli, kad neišgirstų brolelis, nepasakytų tėveliui.) Pamatė brolelis, pasakė tėveliui. Subatos rytą varpai zvanijo (vargonai grojo),

tėvas dukrelę mokino, į vandenėlį (dunojėlį) skandino¹. Nedėlios rytą broliai kalneliais vaikščiojo, aukso triūbelėmis triūbijo (ėjo žvejoti), seselės ieškojo. Atrado seselę vidur marių ant akmenėlio begulint (ant dunojaus dugnelio), smiltelėmis apneštą, maureliais aptiestą. (Ėjo bernelis pamarėm, atrado tėvelį dukrelę trotinant.) – Tėveli, už ką skandinai? Jei už rūtų vainiką, būtų nusipynus kitą, jei už aukselio žiedelį – būčiau pardavęs žirgelį, nupirkęs žiedelį, jei už žodelį – būtų perprašius tėvelį.

Šis siužetas priskirtinas tarptautiniam baladžių tipui *Už prarastą vainiką baudžiama mergina*. Kitose šalyse tokiems siužetams būdingas tam tikras didaktinis kryptingumas, moralizavimo, pamokymo intencija. Antai ukrainiečių ir vengrų dainuojamojoje tautosakoje šie kūriniai atlieka ryškią didaktinę funkciją. Kaip rašo žymus ukrainiečių baladžių tyrinėtojas Oleksis Dejus, ukrainiečių baladžių cikluose apie palaidą merginą elgesį, taip pat apie lengvatikes merginas, pasidavusias klajojantiems suvedžiotajams, ir apie merginas – kūdikių žudikes ypač ryškiai atskleidžiamas siekis pamokyti. Daugelyje šių ciklų siužetų ir variantų girdime tiesioginį perspėjimą jaunimui, ypač merginoms, ir aukštos moralės reikalavimą ikivedybiniuose jaunimo santykiuose. Šiems tikslams griebiamasi tirštų spalvų, vaizduojant, kaip suvedžiotajai susidoroja su suviliotomis merginomis, kokiōs baisios bausmės susilaukia palaido elgesio merginos ar vaikinai arba merginos, nužudžiusios savo kūdikį. Šių baladžių herojų kentėjimų vaizdas turėdavęs smarkiai sukrėsti, atgrasyti nuo neleistinų poelgių. Tad tyrinėtojai iškelia ypač svarbią šių baladžių didaktinę funkciją (žr. Деїн 1987: 19).

Grįžtant prie *Augo ant dvaro liepelė*, minėtasis didaktiškumas iškart darosi problemiškas. Teisybė, ieškodami šios baladės tarptautinių atitikmenų, susietume ją su už prarastą vainiką baudžiamos merginos siužetu. Tačiau Lietuvoje užrašytuose variantų tekstuose veltui ieškotume didaktinės nuorodos, kad merginos bausmė esanti pelnyta, su kuria susiduriame, pavyzdžiui, mums žinomose vengrų baladėse – ten mergina žiauriai nužudoma (pakariama, nukirsdinama, nuduriama, paskandinama, gyva užkasama ir pan.). Vengrų baladėse iš paskos nusižudo ir merginos mylimasis, kuris lietuvių baladėse yra visiškai išleistas iš akių (MN 76–79; Vargyas II, 10 tipas). Lietuviško kūrinio nuotaika graudulinga, dunojuje atrandamos seselės paveikslas, brolių pokalbis su ja, prašymas keltis piešiamas supoetintai, tarsi neprisimenant, už ką toji bausmė, o tik apgailint seselę. Nuo moralinio sprendimo susilaikoma, tekste nėra ir autoritetingos tokio sprendimo instancijos. Apskritai didaktinės tematikos pasirodymas lietuvių liaudies dainose sietinas su pakitusia normatyvumo raiška, o baladėms, priklausančioms senųjų, klasikinių dainų grupei, būdingos tik pavienės

.....
 1 Beje, į Liudviko Rėzos dainų rinkinį patekusiame (ir kitų autorių rinkiniuose perspausdintame) variante neminima, kad tėvas būtų skandinęs dukterį, o vien tai, kad ji pradingusi: *Seredos rytą, anksti rytą Prapuolė tėvo dukrytė* RD 1 30. Galima daryti prielaidą, kad dukterė pati nusiskandina, kaip ir toliau aptariamoje baltarusių versijoje.

didaktinės intencijos, reiškiamos ne kalbant iš autoriteto pozicijų, bet pačiu siužetu ar, tiksliau, potekste (žr. Sadauskienė 2006: 184). Baladės aktualina bendruomenės kultūros normų ir individualaus poelgio neatitikimą, konfliktą, todėl normatyvumo raišką jose menkai veikia stereotipinio vaizdavimo priemonės (ten pat: 190–191). Tuose baladžių variantuose, kuriuose siužetas yra labai redukuotas, normatyvumas iš viso sunkiai „įskaitomas“. Svarbu tampa tai, kas nutylima, praleidžiama, ko atsižadama, o ne tai, ko pamokoma. Vietoj pragmatinės plotmės – pamokomosios intencijos – baladėje *Augo ant dvaro liepelė* ima vyrauti semantinė plotmė, o šios baladės semantika itin turtinga. Atsižvelgę į baladės ryšius su baltarusių baladžių tipu *Cichonia* rastume nemaža archajiškų motyvų. Beje, baltarusių baladėje taip pat negirdėti didaktinių gaidelių. Tipo variantuose linkstama net į priešingą pusę: kaltinama ne *Cichonia*, o motina, pastūmėjusi dukterį į pražūtį. Tai reikėtų aiškinti tuo, kad aptariamoms lietuvių ir baltarusių baladės prigijai tautosakoje kur kas seniau, nei sklido didaktinės tendencijos.

BALTARUSIŲ BALADĖS *CICHONIA* MOTYVŲ APŽVALGA

Baltarusių baladės su mitologiniais motyvais yra įdomiausios ir meniškiausios iš visos baladžių aibės. Siužetų skaičiumi jos gerokai pranoksta atitinkamas kaimyninių tautų baladžių grupes ir archajiškų motyvų yra išsaugojusios daugiau. Baladėms su mitologiniu klodu ypač būdingas metamorfozės motyvas. Kai kurios iš jų yra išsaugojusios gana stiprų ryšį su apeigine kalendorinių ciklų poezija ir, pasak tyrinėtojų, leidžia pasekti laikui bėgant vykusio baladės išsirutuliojimo iš apeigos procesą (Салавей 1977: 9). Baladės *Cichonia* atlikimo laikas siejamas su Joninių laikotarpiu (Бал 1, p. 745–746).

Cichonios siužete galima išskirti kelis archajiškus motyvus, būtent: magiškos žodžio galios pasireiškimas, brolis kaip sesers tekintojas, vestuvės su Dunojumi ir žmogiškos būtybės pavirtimas augalu. Savitas atitinkamų motyvų įprasminimas, jų sampyna bei susisluoksniavimas ir sudaro autentišką baladės pavidalą.

Glaustai pristatysime baltarusių baladės siužetą, išskaidydami jį į tokias dalis: (1) *Cichonia* vaikštinėja su berneliais, maino su jais žiedelius; (2) brolis paskundžia motinai; (3) motina išsiunčia dukterį nusiskandinti; (4) *Cichonia* eina vandens, palieta kibirus, žiedą, kaspinus, sukneles, batus ir visa kita ant kranto – pati nuskęsta; (5) brolis prikaišioja motinai, kam barė dukrelę; (6) motina eina ieškoti dukters; (7) motina kalbasi su žentu Dunojumi – užuomina apie įvykusias vestuves²; (8) motina skundžiasi, kur reikės dėti dukters kraitį, vestuvines dovanas.

.....
2 Lietuvių baladėje tokia užuomina – vestuvių motyvo reliktas – prasprūsta vos viename kitame variante, pavyzdžiui, kai kviečiama keltis tėvo dukrelė atsako: – *Aš jau ne jojo dukrelė, Jau aš marelių martelė* LTR 701(26).

Taigi Cichonios nuskendimas Dunojuje vaizduojamas kaip motinos prakeiksmo išsipildymas (kalbant labiau apibendrintai, tai magiškos žodžio galios motyvas). Pats prakeikimas minimas ne visur, tačiau būtinai pabrėžiama, kad dukterė pažeidė motinos valią ir už tai buvo nubausta. Tikėjimo motinos prakeiksmo galia ir negalėjimo to prakeiksmo atšaukti, kuriuo grindžiamas baladės konfliktas, ištakos siekia seniausius laikus. Kitados į *Cichonią* panašiuose kūriniuose meninėmis priemonėmis galėjo būti aukštinama moters galia, motinos valia ir jos nutarčių svoris, kurių pažeidimas susilaukia žiaurios baismės. Moters galios įtvirtinimas, demonstravimas buvo būdingas matriarchato epochai. Tačiau matome, kad ilgainiui siužetas perprasminamas – jis ima iliustruoti santykius tarp kitų bendruomenės narių (Салавей 1977: 13).

Plika akimi matyti, koks svarbus vaidmuo šioje baltarusių baladėje (ir lietuviškojoje versijoje) tenka broliui. Tyrinėtojų nuomone, tai irgi galys būti atgarsis tolimos matriarchato epochos, kada broliui, o ne tėvui priderėjo būti pagrindiniu merginos saugotoju ir globėju (Дей 1987: 15). Apskritai seniausios kilmės baladėse brolis yra ištikimiausias sesers gynėjas. Tik naujoviškesnėse baladėse, vaizduojančiose realistiškus santykius, atsiranda turtingo brolio susvetimėjimo vargingai gyvenančios sesers atžvilgiu tema, tačiau ir jose tokie santykiai nėra pateisinami. Dera paminėti, kad tradicinėms baltarusių vestuvėms, pasak baltarusių etnografijos žinovų, paprastai priskiriamas būdingas bruožas – archajiški religiniai-apeiginiai ir socialiniai-buitiniai elementai, siekiantys matriarchato epochą. Dar praėjusiame amžiuje fiksuoti toteminių tikėjimų ir kultų relikvai (minėtini augalų, gyvūnų, dangaus šviesulių kultai). Pats aktyviausias vaidmuo tradicinėse vestuvėse priklausęs motinai, broliui ir jaunųjų dėdėms iš motinos pusės (ЭБ p. 127).

Baltarusių baladėje randame įpintą ir virtimo augalu motyvą: Cichonia, nuplaukusi Dunojumi, pražysta raudona rože ir taip duoda žinių motinai (Бал 1 275, 281); pražysta geltonu žiedu (Бал 1 279); paskęsta, apauga (vandens?) gėlėmis ir pražysta baltais žiedais (Бал 1 282). Žmogaus pasivertimo augalu motyvas sietinas su animistiniais tikėjimais, kai pagarbos mirusiems rodymas buvo glaudžiai susijęs su augalijos kultais.

Cichonios siužete ryškus vestuvių su Dunojumi motyvas. Antai viename variante Cichonia, nuėjusi vandens, eina palei krantą ir kalba su tykiu Dunojumi: – *Oi tu, Dunojau, mano vyre, Suvilnyk virš manęs ir užliek mane, <...> Pasiimk Cichonią su savimi!*³ Бал 1 278. Tą stebuklą mato tik jaunesnysis Cichonios brolis, prie namo stovėdamas, žirgą girdydamas⁴.

Kituose variantuose motina kreipiasi į Dunojų kaip į žentą, liepdama pamažu tekėti, neūžti, jos dukrelės neskandinti (Бал 1 273); klausdama, kodėl pasiėmęs jos

3 Beje, žinomas kai kurių baltarusių baladžių siužetas, kaip vyras savo valia virsta Dunojumi (baladžių tipas *Vyras-Dunojus* – Бал 1 325–326).

4 Sesių pamatantis, nugirstantis brolis visai taip pat vaizduojamas ir kai kuriuose lietuvių baladės variantuose (plg. LTR 921/21/).

dukterį, jei nė karto svečiuose nebuvęs (Бал 1 281); kodėl siuntęs pas ją piršlius ir paėmęs dukterį (Бал 1 280); kodėl neiškėlęs vestuvių, nepasamdęs muzikantų, jos dukrelę tyliai paėmęs (Бал 1 276). Dunojus atsako, kad vestuvės įvykusios, ir svotai, ir svočios buvusios įvairios žuvys, o muzikantai – uodai (Бал 1 276). Tada motina rūpinasi, kur dėti nuotakos vestuvines dovanas, kraitį (Бал 1 273, 275, 276, 280, 281).

Vestuvių su Dunojumi motyvas, mūsų įsitikinimu, turi lemiamą reikšmę baladės suvokimui. Tai ryški nuskendimo, žūties metafora. Baltarusių baladėje susiduriame su įvairių tautų folklore (taip pat ir lietuvių) aptinkamu mitinių vestuvių motyvu, siekiančiu senuosius amžius. Antai jį nuostabiai plėtoja vengrų baladė *Užmuštas kalnų piemuo* (MN 33), į Vengriją savo ruožtu patekusi iš rumunų liaudies poezijos, kur *Miorița* (*Avinēlis*) yra labiausiai paplitęs siužetas⁵. Taip pat minėtina, kad net naujajame graikų folklore dauguma *kleftis*⁶ baladžių paveldėjo mitinį mirties kaip vestuvių supratimą ir vaizdavimą, formulę–refreną: *Nesakyk, kad miriau, bet kad vedžiau – tamsioj svetimoj šaly paėmiau į žmonas juodąją žemę / žemės dukterį, o mano anyta tapo kieta uola* (Kríza 2000: 105).

Beje, galima daryti prielaidą, kad pats antroponimas *Cichonia* interpretuotinas kaip „tykaus Dunojaus žmona“. Epitetas *yixi* ‘tykus, lėtas, taikingas, ramus’ (BPC 2 679) – bene pats pastoviausias, nuolatinis Dunojaus apibūdinimas ne vien baltarusių, bet ir ukrainiečių dainuojamojoje tautosakoje. Taigi ši aplinkybė ir apskritai vestuvių su Dunojumi motyvas perkelia siužetinius baladės akcentus į metaforos lygmenį. Rūstus, tragišką įvykį vaizduojantis pasakojimas sušvelninamas, sulydomas į vientisą metaforišką paveikslą.

KAI KURIŲ LIETUVIŲ BALADĖS *AUGO ANT DVARO LIEPELĖ* MOTYVŲ ANALIZĖ

Nėra duomenų, koku keliu baladės ir, konkrečiai, *Augo ant dvaro liepelė* atėjo į Lietuvą. Tačiau derėtų paminėti vieną įdomų faktą apie baladžių migravimo būdą ir terpę – kad būdavo dvikalbių baladžių variantų. Antai dviem kalbomis balades girdėjo Dieveniškų ekspedicijos dalyviai. Pasak jų, „Dieveniškų apylinkėse beveik visas balades iš vietinių žmonių pavyko užrašyti ir lietuviškai, ir baltarusiškai. Padainavo jas lietuviai“ (Barauskienė 1968: 247). Akivaizdu, kad išgirstas balades galėjo išsiversti patys dainininkai. Tačiau, kaip teigia ukrainiečių folkloristas O. Dejus,

5 Rumunų baladžių siužetas *Miorița* yra susilaukęs neregėto tyrėjų dėmesio, daugybės interpretacijų. Daugiausia ginčų sukėlęs klausimas, ar mitinių vestuvių motyvas priklauso ikikrikščioniškajai, ar krikščioniškajai epochai. *Miorița* tyrinėjimus yra apžvelgusi vengrų folkloristė Ildikó Kríza iš rumunų folkloro kilusiai vengrų baladei skirtame straipsnyje „Saulės sesuo ir Žemės duktė“ (Kríza 2000).

6 Graikiškas žodis *κλέφτης* reiškia „vagis“, tačiau juo buvo pavadinti graikų partizanai, kovoję prieš Osmanų imperijos valdžią.

galiojusi bendra taisyklė: folkloro kūrinių perėmimo iš kaimyninių tautų procese būdavo atliekamas ne paprastas liaudiškas konkretaus kūrinio vertimas (nors baladžių žanre kartais pasitaikydavo ir tokių atvejų), bet jo tendencijų perprasminimas ir turinio pritaikymas prie vietinių tradicijų (Дей 1987: 26). Šiai minčiai pritaria ir kiti tyrinėtojai, pavyzdžiui, Hughas Shieldsas, nagrinėjęs žodinį baladžių vertimą iš anglų į airių kalbą – šios kalbos laikomos tolimai susijusiomis (angl. *distantly related*; žr. Shields 2000). Tokiomis „tolimai susijusiomis“ kalbomis laikytinos ir lietuvių bei baltarusių kalbos. Galimas daiktas, kad verčiant iš vienos kalbos į kitą būdavo pasirenkami kitokie, prie konkrečios kultūrinės ir etninės terpės labiausiai derantys vaizdiniai, kurie savo ruožtu pritraukdavo ir atitinkamus motyvus.

Aptariant lietuvių baladės *Augo ant dvaro liepelė* siužetą mums buvo svarbūs šie motyvai: tėvo valios apraiška, nevienareikšmis brolio vaidmuo, žmogaus gebėjimas pasiversti gyvūnu (žuvele), žmonių veiksmus palydinti muzika, simbolinis baladėje vaizduojamų įvykių laikas. Siužetas naujai nušviečia, koks reikšmingas yra atskiras motyvas, kuris galės būti suprastas tik tada, jei bus laikomas vienu iš elementų, sudarančių didesnę sistemą.

Lygindami su baltarusių *Cichonia*, lietuvių baladėje randame ne motinos galios pasireiškimą, bet tėvo autoritetą (jau vien šiuo požiūriu baltarusių baladė galėtų būti laikoma archajiškesne). Galėtume teigti, kad baladiškojo pasakojimo šiurpumo šerdis kaip tik ir yra vieno šeimos nario (tėvo) žiaurumas kito šeimos nario (dukters) atžvilgiu. Tokį žiaurumą apskritai būtų galima laikyti baladžių žanro varikliu, iš pagrindų sujudinančiu visą pasakojimą. J. Balys šį aspektą laikė pagrindiniu kriterijumi, leidžiančiu baladę *Augo ant dvaro liepelė* priskirti prie pasakojamųjų dainų su žiaurumo tema (žr. Balys 1954: 16, 85).

Lietuvių baladėje, taip pat kaip ir baltarusių, brolio (ar daugiskaita minimų brolių) vaidmuo dvejopas. Pirmiausia brolis paskundžia tėvui seserį, o paskui jam prikaišioja, kam taip rūsčiai barė, baudė dukrelę. Brolio(-ų) prikaišiojimai, klausimai tėvui – būtina lietuvių baladės dalis, kaip ir brolio priekaištai motinai – baltarusiškosios. Kartais net ir tiesmukai dainuojama: *Broliai seselės raudojo Ir ant tėvelio rūgojo* LTR 224(1702). Brolis seselės ieško ir ją suranda – šis epizodas beveik niekur neišleistas iš akių. Manytume, tai galėtų pabrėžti brolio vaidmens tekinant seserį svarbą. Brolis tarsi laiko siūlo galus – užmezga (inicijuoja) jungtvių dramą ir ją atriša (užbaigia).

Tarp lietuviškų baladės užrašymų randame merginos pavirtimo žuvele motyvą. Pirmiausia minėtinas 1911 metais Aukusti Roberto Niemio Druskininkuose iš Ievos Krukoniūtės užrašytas variantas, kur tėvas dukterį *trotina*: liepia jai nusiimti vainiką nuo galvos, padėti ant vejos, šilkų kasnyką nuo kasos, pakarti ant šakos, aukselio žiedus nuo rankų, sumauti ant nendrės... *O paci jauna Dunojuj, O ir pavirskia žuvela... O po aštruojų striegeliu... O po žaliuoju maureliu* LTR 628(1100).

O 1938 metais Kamorūnų kaime (Leipalingio vls., Seinų aps.) užrašytame variante nuskandinta dukrelė, tėvo atgal šaukiama, atsiliepia: *Tėvuli širdela, aš apsivertiau žuveli Ir aštriausiu striegeči. Berkie rūtelį an pieskos, O kasnykus mesk in jendralės, Aukso žiedelius an vejelės. Tai aš surinksiu šį savo turtelį, Kai bus gaili ryto raselė* LTR 1436(304). Paskutinės eilutės – įvairiuose kraštuose pasitaikanti baladžių žanro formulė, sugretinanti daiktus ir nesamą (žuvusį) jų savininką (žr. Дең 1987: 25).

Vis dėlto daugumoje variantų tiesioginio metamorfozės vaizdavimo nerastume; dažniau pabrėžiamas tik seselės buvimas su žuvimis. Pavyzdžiui: brolis ieško sesers ir atranda ją dunojėly – vadina ją namo, bet seselė atsako negrįšianti, dunojėlis dar bar jai atstos tėvo dvarelį, vėželiai – brolelius, lydekėlės – seseles (LTR 225/1115/); dukrelė iš vandens atsišaukia jos ieškančiam tėvui, kad jau ne laikas jos ieškoti, ji pasilikis dunojų *drabnų žuvelių tavoršė* LTR 2418(29); brolis seselę randa *vidury marių plaukiančių, žaliais maureliais apaugusių, žalių žuvelių pavalgiusių* LTR 2398(45); seselė guli vidury marių, vilnelė muša kaseles, žuvelės ėda rankeles, žiegždelė grauzia akeles (LTR 2763/95/). Neretai pasitaiko tokia brolių veiksmų samplaika, kaip ši: *Ėjo brolaičiai žvejoti, Savo seselės ieškoti* ŠLB 52.

Kaip minėjome, lietuvių baladėje randame žmonių veiksmus palydinčios muzikos motyvą. Daugelyje variantų kaip leitmotyvą girdime: kai tėvas dukterį *trotina, zvanai zvanija*; kai broliai jos ieško – *triūbomis triūbija*. P. Jokimaitienė, rašydama apie šią baladę, pastebėjo, kad dėl „muzikinio fono“ atliekama bausmė baladėje sukelia rūstybės ir tam tikro iškilmingumo įspūdį. Beje, užrašyti keli tipo versijos *Aš ant kalnelio stovėjau* variantai, kur imtasi sukonkretinti skandinimo būdą: tėvas pririšo dukrelei akmenį ir paskandino (LTR 253/39/); *Riš' akmenėlį didžiausią, skandin' dukrelę giliausiai* LTR 190(254). Toks senoviško bausmės spektaklio įspūdis dar sustiprinamas priduriant, kad ją laidos ne aukštam kalne ar rūtų darže, o *Tik į didžiausias pelkelas, Tik į baisiausias plyneles*. Panašiai dukrelė *kavojama* dar viename variante: *Nei in aukštų kalnelį, Nei in rūtų darželį, Tik in tas žalias pelkelas, In tas rudas rūdymėlas* LTR 1554(39).

Broliams sesers ieškant, girdėti ir daugiau instrumentų: *Zvanai zvanuosna zvanino* KTR 51(9), 51(10); *Tris dienas dzvanais dzvanijo, tris dienas būbnais būbnijo* LTR 195(89); *Vario trimitais trimitavo, Būbnais įtemptais būbnavo* VoL p. 166 (taip pat ir BnkD p. 130); *Aukso triūbelėms triūbijo* KlvRL p. 73 ir t. t. Įdomu, kad sporadiškai minimi linksmi, arba *veseli, zvanai: Subatos vėlai vakarą Žėlabni dzvanai dzvanino, Tėvas dukrelę žudino, In jūres mares skandino*. <...> *Nedėlios anksti rytą Linksmi dzvanai dzvanino, Broliis seselės ieškojo, Po jūres mares braidžiojo... Aukso grėbleliu grebojo* LTR 1080(350) (panašus variantas ir LTR 769/31/); *Nedėlios rytų ankstųjį Žėlasniai zvanai zvanino... Tėvas dukrelę trocino. Nedėlios rytų ankstųjį Veseli zvanai zvanino, Tėvas dukrelės ieškojo* LTR 1162(235). Pasak P. Jokimaitienės,

žėlabni zvanai primena „viduramžių inkvizicines bausmes“; tuo tarpu *veseli zvanai* toli gražu jų neprimintų, o kurtų aliuziją į vestuves.

Galima daryti prielaidą, kad baladėje minimų įvykių laikas simbolinis. Dažniausiai minimos savaitės dienos – *subata*, *nedėlia*, rečiau – *paldienykas* ir *pėtnyčia*. Šios dienos dažniausiai minimos ir vestuvinėse dainose (pvz., vainiko įteikimo – *Nedėlios rytą anksti* V 1179, *Subatėlės vakarėlį* V 1180, jaunosios graudinimo – *Panedėlynko rytelį* V 1337, mergvakario – *Subatos vakarėlį* LLD 5 9, *Oi, smūtnas smūtnas* (*Oi, smūtnas smūtnas Subatos vakarėlis, O dar smūtnesnis Nedėlios rytelis*) LLD 5 95, *Subatoj prieš nedėlią* LLD 5 328, jaunojo sutiktuvių – *Nedėlios rytelį* LLD 5 334, *Nedėlios dienelę* LLD 5 394, *Pėtnyčioj subatoj žirgelį šėriau* LLD 5 445).

Lietuviškame kontekste pasitaiko, kad mergelės „nusikaltimas“ reiškiamas užuominomis, eufemizmais: 1) *Tame sodnely kalnelis, Ant to kalnelio klevelis, Po tuo kleveliu seselė Su v o l u n g ė l e* kalbėjo, *Aukso žiedelį derėjo. Ir pamatė brolužėlis, Ir pasakė tetušėliui* LTR 2362(66); 2) *Aukštais kalneliais vaikščiojau, A u k s o ž i e d e l į r a i č i o j a u*, <...> *Vai, ir pamatė brolelis, Vai, ir pasakė tėveliui* LTR 293(114); 3) *Iš vakarėlio Vėjelis pūtė, Lelijėlė siūbavo. Tėvas dukrelę mokino, Nemunėly skandino* LTR 630(38) (užr. 1894 m.). Tokius atvejus galima laikyti ir siekiu nenusikalsti lyrikos estetikai, ir pastanga švelninti įvykių aštrumą.

Kad lietuvių baladėje bernelis, su kuriuo vaikštinėjo dukrelė, ne šiaip sutiktas prašalaitis, bet būsimas jaunikis, rodo įvairūs prasarimai, pavyzdžiui: *Vai, ir atjojo bernelis, Vai, ir užklausė uošvelio* LTR 4841(105). Kiturgi jis, klausdamas tėvą, už ką skandino dukrelę, siūlo: *Jei už aukselio žiedelį, Parduosiu bėrą žirgelį. Jei už rūtų vainikėlį – Imk mane, jauną bernelį* LLK 163(106). Matyti, kad dalis *Augo ant dvaro liepelė* variantų yra gerokai atšliję nuo tėvo už prarastą vainiką baudžiamos dukters idėjos, o vietoj jos persiėmę vestuvinio virsmo idėja, kuri reiškiamą užuominomis ar „per nutylėjimą“.

Daugelio variantų pabaigoje brolelis (arba bernelis) tėvo klausia, už ką taip baudė dukrelę, savo ruožtu siūlydamas įvairias išeitis. Pavyzdžiui: *Ar už rūtelių vainiką, Tai aš nupinsiu jai kitą. O jei už aukso žiedelį, Tai aš nupirksiu auksesnį. O jei už nemėlius žodelius, Mes perprašysim tėvelius* LTR 4432(10); *Ar už rūtelių vainiką, Būt nusipynus sau kitą. Jei už aukselio žiedelį, Būčiau pardavęs žirgelį... Būčiau nupirkęs žiedelį* LTR 3222(2); *Jei už rūtelių vainiką, Būtum nupynį žalesnį. Jei už aukselio žiedelį, Būtum nulėję brangesnį.* <...> *Jei už tų šelmų bernelį, Pirksim an festo gražesnį* LTR 73(153). Daugeliu atvejų tai skamba kaip užuominos apie kitą – „aukštesnę kokybę“, kuri laukianti vietoj senosios.

Jei variantus išdėliotume pagal pasakojimo baigtumą, spektro gale rastume tekstus nuotrupas, kuriuose, atrodo, tebus likęs baladės „kondensatas“. Beje, tai vadiname „nuotrupomis“ (fragmentais) tik atsižvelgdami į kanonišką baladės *Augo ant dvaro liepelė* siužetą ar idealųjį variantą, tačiau iš tiesų tai yra trumpi, savarankiškai

gyvuojantys variantai. „Fragmentiška“ baladė, baladiško siužeto nuotrupa irgi generuoja savo visavertį naratyvą, „skurdus“ siužetas nėra skurdus naratyvas⁷.

Taigi pirmiausia minėtini du trumpi variantai, neturintys baladiško pasakojimo: (1) vietoj dukrelės *trotijimo* (žudymo) *trotijamos* jaunos dieneles: *Oi tėve, tėve, tėveli, Kam davei valių dukrelei Po beržynėlių vaikščioti, Su jaunu berneliu kalbėti... Rūtų vainikėlių žadėti... Jaunas dieneles trotyti* LTR 207(310) (pacituota visa daina); (2) vietoj dukrelės skandinimo skandinamas aukso žiedelis: *Oi tėve, tėve, seneli, Kam davei valių dukrelei Po žaliu beržu stovėti, Su bernužėliu kalbėti... Aukso žiedelių skandyti* LTR 3183(18) (visa daina). Nors tai galėtų pasirodyti atsitiktinės nuotrupos, tačiau jos leidžia įtarti, kad ir kituose, pilnuose baladės variantuose mergelės skandinimas gali būti jaunų dienelių, mergautinio žiedo praradimo metafora.

Greta dviejų paminėtųjų reikėtų ištiesai pacituoti dar vieną variantą, kuri taip pat pavadintume prie baladės variantų pritapusia *nuotrupa*. Pagėgių rajone Norbertas Vėlius iš Anelės Čepukienės užrašė: *Subatos vėlių vakarą Žėlaznai zvanais zvanino, Vaily vaily, vaily lialia, Žėlaznai zvanais zvanino. Žėlaznai zvanais zvanino – Tėvas dukrelę ženino, Vaily vaily... Tėvas dukrelę ženino, Vidury jūrių skandino, Vaily vaily...*⁸ LTR 3508(58). Tad dukrelės *ženinimas* ir jos skandinimas vardinami kaip sinonimai, ir tai – ne mūsų, o talentingos dzūkų dainininkės A. Čepukienės (ar kieno kito) interpretacija.

Iš nuotrupų grupės išsiskiria dar vienas variantas, po įžanginių eilučių toliau visas suglaustas į dukters ir tėvo pokalbį: *Visi zvaneliai zvanija, Tėvas dukrelę tapija. – Až kū, tatuci, mani tapiji? Ažu auksa žiedelį, Ažu šilka kasnykelį, Ažu rūtų vainikėlių? – Nei ažu auksa žiedelį, Nei ažu šilka kasnykelį, Nei ažu rūtų vainikėlių. – Būcia nupirkus auksa žiedelį, Būcia nupirkus šilkų kasnykelį, Būcia nupynus rūtų vainikėlių. – Až tu jaunųjų bernelį* LMD III 161(265). Piešiamas paradoksalus vaizdas – tėvo skandinama dukrelė, parimusi, reflektuojanti savo būseną, nemaž neketinanti priešintis. Baladiškasis konfliktas, koks galėtų kilti kur nors „epiškesnėje“ terpėje, čia taip ir neįsiliesnoja, nes antroji pusė (dukrelė) perdėm pasyvi. Visa tai pirmiausia keltų minčių apie tai, ko iš dainų buvo tikimasi. Atrodo, kad net vietoj siužeto logikos

7 Bronė Stundžienė neseniai yra atkreipusi dėmesį į tai, kad mums yra „aktualus grožinės literatūros autoritetų pastebėjimas, jog dažniausiai esą lygiai taip pat su nemažtančia įtaiga įsidabartina netgi tie kūriniai, kurie kritikų pripažįstami kaip stokoiantys jau minėto visiško užbaigtumo, empiriškai aiškaus prasitęsimo skaitytojo vaizduotėje“ (Stundžienė 2014: 103). Kalbama apie vadinamąją *perfekto* kokybę, kai kūrinys iš tikrųjų priklauso praeičiai (praeityje sukurtas), bet yra išgyvenamas kaip dabartis – įdabartinamas.

8 Įdomu, kad A. Čepukienė tąkart, 1960 metais, padainavo ir kitą dainą su tokia pat pradžia ir su tuo pačiu priedainiu: *Subatos vėlių vakarą Palik klėtelių atdarų, Vaily vaily, vaily lialia... Palik klėtelių atdarų, Ateisiu vėlai vakarų... Pašerk šunelius, kad nelot, Migdyk tėvelius, kad miegot... Atėjau vėlai vakarų, Radau klėtelių atdarų... Senus tėvelius sėdinčius, Jaunų dukrelę barančius...* LTR 3508(138). Šios dar ir šiandien Dzūkijoje dainuojamos dainos tonacija yra mažorinė, melodija toli gražu nekuria dramatiškos nuotaikos.

(šiandienine prasme) liaudies dainininkams buvo svarbiau išlaikyti pusiausvyrą tarp žiaurais pasakojimo ir jo atomazgos, tos *paguodos*, kurią, jų įsivaizdavimu, baladė turinti teikti. Tokie pusiausvyrą atkuriantys naracijos elementai baladėse gali būti apraudojimas, išžestas laidojimas, kaltininko (mūsų atveju – tėvo) gailėjimasis dėl to, kas įvyko, ar jo pasmerkimas, o kartais ir netikėtas siužeto pakrypimas į gera.

Pabaigoje reiktų paminėti, kad į baladės tyrimo lauką įsiterpia dar viena idėja ar hipotezė – dukters skandinimas kaip aukojimas. Šiaip jau menkai pagrįstą tėvo žiaurumą motyvuotų, darytų jį ambivalentišką aukojimo paskata. Įdomumo dėlei išskeltume dvi tolimas sąsajas: (1) pirmoji – su vengrų balade apie merginą, kurią suvedžiotojas nori įstumti į vandenį (ji giminiuojasi ir su vėlyvesniu lietuvių baladžių tipu *Eik, Onyte, gryčion*); (2) antroji – su Joninių laikotarpiu dainuojamomis baltarusių baladėmis, plėtojančiomis brolio aukojamos sesers siužetą. Aptardami vengrų liaudies baladę *Molnár Anna* (arba *Išvilota žmona*, MN 14), kur išviliojęs iš namų svetimą žmoną Anną Molnár karžygys nori pražudyti ją ežere, bet ši pasirodo pirmesnė ir pati jį įstumia, kai kurie vengrų tyrinėtojai įžiūri joje žmonių aukojimo pėdsakų. Ir anksčiau suviliotos merginos, ir Anna Molnár turėjusi būti asmeniškai aukojama didžiulės vertės auka, kuria karžygys stengiasi laimėti dievų malonę. Žmogaus paaukojimo būdų, įstumiant jį į vandens telkinį, žinota ir praktikuota skandinavų tautose iki pat X–XI amžiaus. Istváno Ráczo nuomone, vengrų baladėje minimas ežeras primenąs kadaise Skandinavijos pusiasalyje, Suomijoje ir Danijoje, telkšojusias *aukojimo pelkutes*, kurios labai greitai prarydavusios auką ar atnašas ir tenykščių žmonių buvo prilyginamos tuneliui į Anapus (Rácz 1999: 15).

Kaip jau minėjome, nuojautą, kad mergina aukojama kaip auka, sustiprina irgi Joninių laikotarpiu – kaip ir *Cichonia* – dainuojamos baltarusių baladės, plėtojančios brolio užmušamos (aukojamos) sesers siužetą (tipas *Brolis nori užmušti seserį* – Бал 1 301–305). Šis siužetas paliudytas ir tarp pastaraisiais dešimtmečiais užrašytų baltarusių Joninių kalendorinių apeigų dainų (ПБПдН 95[с], 96[б]).

Kaip užsimena mūsų folkloristai, vandens reikalaujamos aukos motyvas pasitaikęs lietuvių sakmėse ir tikėjimuose. Antai Lina Būgienė yra rašiusi apie visoje Lietuvoje plačiai žinomą tikėjimą, kad ežerai reikalaujantys aukų:

Lietuvių tautosakoje toks gyvo žmogaus ar bent „galvos“ reikalavimo motyvas dažniausiai siejamas su bendresne aukos vandeniui idėja <...>. Drauge su nuolat deklaruojama pagarba vandeniui šis aukos motyvas bene ryškiausiai liudytų baltuose egzistavus tam tikrą vandens kultą ar bent jo elementus (Būgienė 1999: 48).

Vis dėlto mūsų atveju norėtume pabrėžti ne tiek aukojimą vandeniui, kiek apskritai *aukojimą*, nelyginant metamorfozės sąlygą.

Baladės *Augo ant dvaro liepelė* variantiškumas, jos sąsajos su baltarusių balade ir skirtingi čia aptinkami pagrindinio (skendimo / vestuvių su Dunojumi) motyvo atspindžiai, galiausiai – ryšys su merginos kaip aukojamos aukos idėja nurodo į skirtingas interpretavimo perspektyvas.

VIETOJ PABAIGOS

Atrodo, kad baltarusių baladės *Cichonia* archajiškieji motyvai yra tie pastoliai, kurie tvirtai remia siužetą, neleidami tekstui perdėm sulyriškėti (taip atsitiko daliai lietuvių baladės variantų). Straipsnyje mestas žvilgsnis į *Cichonią* – tai būdas apčiuopti archajinius elementus, glūdinčius panašioje lietuvių baladėje, bet anaip tol ne genetinių pastarosios šaknų ieškojimas. Nors lietuvių baladę *Augo ant dvaro liepelė* su baltarusių *Cichonia* sieja motyvų giminytė ir net formulavimo panašumai, tačiau tai savarankiškas ir kitokios prasmės kūrinys, kurio bruožai, matyt, bus išplaukę iš lietuvių folkloro visumos, tautosakos ekspektacijų, klausytojų baladėms keliamų reikalavimų.

Kaip teigia lietuvių dainų tyrinėtojai, skandinimas / skendimas dainose pirmiausia išreiškia vedybų temą (žr. Stundžienė 1999: 102). Taigi skendimas lietuvių *dainose* – jungtvių simbolis. Kita vertus, baltarusių *baladėje* pasitaikantis archajiškas vestuvių su Dunojumi motyvas, kaip matėme, yra žūties, paskendimo metafora. Tad skirtingi šio pagrindinio motyvo atspindžiai leidžia diferencijuotai traktuoti ir lietuviškąją baladę *Augo ant dvaro liepelė*. Juk jos variantai apima plačią skalę, siekiančią, iš vienos pusės, lyrines dainas, paveiktas ritualų, iš kitos – eilėmis išdainuojamą pasakojimą. Todėl čia galima dvejopa perspektyva, arba du straipsnio pradžioje minėti interpretavimo poliai, leidžiantys į siužetą pažvelgti ir per ritualinės simbolikos prizmę ir suvokti jį kaip pasakojimą apie išskirtinį įvykį (savotiškas to ženklas – *veselų* ir *žėlabnų zvany* varijavimas).

Straipsnyje minimas žinomas faktas, kad gavėnios dainos Dzūkijoje buvo skiriamos nuo kitų dainų, yra iškalbinga nuoroda, jog bent jau baladžių „idealusis tipas“ išsiskiria iš lyrinės dainų stichijos. Dažnai baladės, mėgtos dainuoti tamsiuoju metų laiku, atrodo įkūnijančios blausiausias jų kūrėjų mintis, kurios įgyja pasakojimo apie šiurpų įvykį formą. Dar Balys Sruoga buvo pastebėjęs, kad dzūkai yra labai pamėgę eilėmis išdainuoti pasakojimus (Sruoga 1925: 528). Apie Merkinės krašto dainas, turinčias mūsų aptariamąs baladės arba kokius kitus motyvus – siužeto pradmenis, B. Stundžienė rašė:

Nesunku pastebėti, kad savo stilistika šie motyvai dar gana artimi senajai vestuvinei poezijai, tačiau vidinis išsipasakojimas čia jau inspiruotas ne apeiginės vestuvių dramos, o individualizuoto, labiau iš asmeninės patirties plaukiančio nekasdienio įvykio (Stundžienė 2003: 28).

Gali būti, kad apskritai kai kurių siužetų išpopuliarėjimas atspindi pasaulėjautos pasikeitimą, lėmusį tai, kad senosios metaforos buvo perprasmintos, imtos vaizduoti tiesiogiai. Vadinasi, galėtume teigti, kad baladės, palyginti su dainomis, vestuvių dominantę praplečia sukurdamos papildomų – universalesnių – prasmių. Viena jų – esminė gyvenimo permaina, metamorfozė. Apskritai kai kurie baladžių bruožai skatina jas laikyti specifiniu metamorfozės naratyvu, tačiau šios prielaidos pagrindimas lauktų tolesnių tyrimų.

ŠALTINIAI

- AED – *Atbėga elnias devyniaragis: Rožės Sabaliauskienės tautosakos ir etnografijos rinktinė*, sudarė ir parengė Pranė Jokimaitienė, Norbertas Vėlius, Vilnius, 1986.
- BnkD – *Dainos: Žmonių poezijos antologija*, tekstas Kazio Binkio, piešiniai Kazio Šimonio, Šiauliuose, 1922.
- ČUS – *Čiulba ulba sakalas: Petro Zalansko tautosakos ir atsiminimų rinktinė*, sudarė ir parengė Danutė Krištopaitė, Norbertas Vėlius, melodijas parengė Danutė Kuzinienė, 2-asis leidimas, Vilnius, 2008.
- KlvRL – *Rutų lapelėi: 100 dainelių*, surinko ir išleido W. Kalvaitis, Tilžėje, 1894.
- KTR – Lietuvos muzikos ir teatro akademijos Liaudies muzikos kabineto Tautosakos rankraštynas.
- LLD – *Lietuvių liaudies dainynas*, t. 5: *Vestuvinės dainos*, kn. 3: *Mergvakario ir jaunojo sutiktuvių dainos*, parengė Bronė Kazlauskienė, melodijas parengė Zofija Puteikienė, Živilė Ramoškaitė, Vilnius, 1989.
- LLK – Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedros rankraštiniai tautosakos rinkiniai.
- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas*: Elektroninė versija, t. I–XIX, Vilnius, 1941–1999, prieiga per internetą: <www.lkz.lt>.
- LMD – Lietuvos mokslo draugijos tautosakos rankraščiai Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne.
- LTR – Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
- MN – *Magyar népbaldák*, a szerkesztés és a bevezetés Ortutay Gyula, a válogatás és a jegyzetek Kríza Ildikó munkája, Budapest, 1976.
- RD – *Dainos oder Lithauische Volkslieder*, gesammelt, übersetzt und mit gegenüberstehenden Urtext herausgegeben von L. J. Rhesa, Königsberg, 1825 (2-asis leidimas: Liudvikas Rėza. *Lietuvių liaudies dainos*, t. 1, Vilnius, 1958; t. 2, Vilnius, 1964).
- ŠLB – *Šimtas liaudies baladžių*, parengė J. Balys, iliustravo D. Tarabildienė, Kaunas, 1941.
- Vargyas – Lajos Vargyas. *A magyar népballada és Európa*, I–II kötet, Budapest, 1976.
- V – Bronė Kazlauskienė. *Lietuvių liaudies dainų katalogas: Vestuvinės dainos jaunosios pusėje*, Vilnius, 1976.
- VoL – *Lietuviška chrestomatija = Литовская хрестоматия*, [sudarė] E. Volteris, kn. 1, Санкт-петербург, 1903; kn. 2, Санктпетербург, 1904.
- Бал – *Балады ў дзвюх кнігах*, kn. 1–2, укладанне, сістэматызацыя, уступны артыкул і каментарыі Л. М. Салавей, уступны артыкул, укладанне і сістэматызацыя напеваў Т. А. Дубкова, (*Беларуская народная творчасць*), Мінск, 1977–1978.
- БКДВ – *Балади: Кохання та дошлюбні взаємини*, упорядкували О. І. Дей, А. Ю. Ясенчук (тексти), А. І. Іваницький (мелодії), (*Українська народна творчість*), Київ, 1987.
- БРПС – *Балади: Родинно-побутові стосунки*, упорядники О. І. Дей, А. Ю. Ясенчук (тексти), А. І. Іваницький (мелодії), (*Українська народна творчість*), Київ, 1988.
- БРС – *Беларуска-рускі слоўнік у двух тамах*, т. 1: А–О, т. 2: П–Я, Мінск, 1988–1989.
- ЭБ – *Этнаграфія Беларусі: Энцыклапедыя*, Мінск, 1989.

ПБПдн – З. Я. Мажейка, Т. Б. Варфаламеева. *Песні Беларускага Падняпроўя*, Мінск, 1999.
 ПБПнм – Т. Б. Варфаламеева. *Песні Беларускага Панямоння*, Мінск, 1988.

LITERATŪRA

- Astrauskas Rimantas 2000. Lietuvių ir baltarusių (gudų) etniniai ryšiai, remiantis etnomuzikologijos duomenimis, *Lietuvos muzikologija*, t. 1, p. 141–156.
- Balys Jonas 1935. Nuo žirgo kritęs bernelis, *Tautosakos darbai*, [t.] I, p. 142–178.
- 1938. Lietuvių liaudies baladės. Motyvų apžvalga ir palyginimai, *Židinys*, Nr. 8-9, p. 213–226; Nr. 10, p. 379–398.
- 1954. *Lithuanian Narrative Folksongs: A Description of Types and a Bibliography*, (*A Treasury of Lithuanian Folklore*, vol. IV), Washington.
- 1958. *Lietuvių dainos Amerikoje: Lithuanian Folksongs in Amerika. Pasakojamosios dainos ir baladės: Narrative Folksongs and Ballads*, Boston.
- Barauskienė Vanda 1968. Lietuvių ir baltarusių liaudies dainų ryšiai, kn.: *Dieveniškės*, Vilnius, p. 239–248.
- Būgienė Lina 1999. Mitinis vandens įprasminimas lietuvių sakmėse, padavimuose ir tikėjimuose, *Tautosakos darbai*, [t.] XI (XVIII), p. 13–85.
- Daugirdaitė Vilma 2001. Vestuvinės tematikos lalavimo dainų būdingiausių įvaizdžių ir motyvų semantika, *Tautosakos darbai*, [t.] XV (XXII), p. 181–199.
- Entwistle William J. 1939. *European Balladry*, Oxford.
- Jokimaitienė Pranė 1968. Lietuvių liaudies baladės, kn.: *Literatūra ir kalba*, t. IX: *Dainuojamosios tautosakos klausimai*, Vilnius, p. 297–353.
- Kriza Ildikó 2000. A Nap húga és a Föld leánya, in: *Folklorisztika 2000-ben*, I kötet: *Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára*, szerkesztési bizottság: Géza Balázs [et al.], Budapest, p. 99–112.
- Laurinkienė Nijolė 1990. *Mito atšvaitai lietuvių kalendorinėse dainose*, Vilnius.
- Nakienė Austė 2000. Lietuvių liaudies muzikinių dialektų formavimasis, *Tautosakos darbai*, [t.] XII (XIX), p. 131–139.
- 2001. Iš kaimynų slavų perimtos liaudies melodijos Pietų Lietuvoje, *Liaudies kultūra*, Nr. 6 (81), p. 12–15.
- Rác István 1981; 1999. Emberáldozat emléke a népballadákban?, *Confessio*, sz. 2, p. 20–31; *Tiszavirág: Szépirodalmi és kulturális évfolyam*, p. 13–24.
- Razmukaitė J. 1976. Rytų dzūkų (Adučiškio–Tverėčiaus apylinkių) ir baltarusių dainų bendrumai ir skirtumai, *Menotyra*, Nr. 6, p. 79–90.
- Sadauskienė Jurga 2006. *Didaktinės lietuvių dainos: Poetinių tradicijų sandūra XIX–XX a. pradžioje*, Vilnius.
- Sauka Donatas 1970. *Tautosakos savitumas ir vertė*, Vilnius.
- Shields Hugh 2000. Ballads in Oral Translation Between Distantly Related Languages: English and Irish, in: *Bridging the Cultural Divide: Our Common Ballad Heritage*. 28.: Internationale Balladenkonferenz der SIEF-Kommission für Volksdichtung in Hildesheim, Deutschland, 19.–24. Juli 1998, Hildesheim–Zürich–New York.
- Skalauskienė Benigna 2001. Baltarusių ir lietuvių etninė apeigų muzika, *Darbai ir dienos*, Nr. 25, p. 231–248.
- Sruoga Balys 1925. Dainavos krašto liaudies dainos. Prof. V. Krėvės–Mickevičiaus surinktos, *Tauta ir žodis*, kn. 3, p. 513–562.
- Stundžienė Bronė 1999. Vandens prasmės lietuvių dainose klausimu, *Tautosakos darbai*, [t.] XI (XVIII), p. 86–104.
- 2003. Merkinės dainų istorija: vizija ir tikrovė, *Tautosakos darbai*, [t.] XIX (XXVI), p. 13–32.
- 2004. Vestuvininių ir iniciacinių apeigų sąsajos dainose, *Tautosakos darbai*, [t.] XXI (XXVIII), p. 13–32.
- 2014. Kraštovaizdžio raišką dainose apmąstant, *Tautosakos darbai*, [t.] XLVII, p. 93–114.

- Zubavičiūtė Aušra 1999. Lietuvių dainos apie vadavimą ir jų paralelės Europos tautų baladėse, *Tautosakos darbai*, [t.] XI (XVIII), p. 118–155.
- Žičkienė Aušra 1996. Kai kurie javapjūtės dainų melodikos bruožai baltų-slavų melodikos kontekste, *Tautosakos darbai*, [t.] V (XII), p. 72–82.
- 2011. Daugialypė kultūrų jungtis: apeiginės rytų Lietuvos ir šiaurės vakarų Baltarusijos dainų melodijos, *Liaudies kultūra*, Nr. 3 (138), p. 26–39.
- Дей О. І. 1987. Драми кохання й молодості в народних баладах, кн.: *Балади: Кохання та дошлюбні взаємини*, упорядкували О. І. Дей, А. Ю. Ясенчук (тексти), А. І. Іваницький (мелодії), (*Українська народна творчість*), Київ, p. 9–27.
- 1988. Родинно-побутові балади, кн.: *Балади: Родинно-побутові стосунки*, упорядники О. І. Дей, А. Ю. Ясенчук (тексти), А. І. Іваницький (мелодії), (*Українська народна творчість*), Київ, p. 7–22.
- Салавей Лія 1977. Беларускія народныя балады, кн.: *Балады ў дзвюх кнігах*, кн. 1, укладанне, сістэматызацыя, уступны артыкул і каментарыі Л. М. Салавей, уступны артыкул, укладанне і сістэматызацыя напеваў Т. А. Дубкова, (*Беларуская народная творчасць*), Мінск.

Ballad of the Punished Daughter: Possibilities of Interpretation

MODESTA LIUGAITĖ - ČERNIAUSKIENĖ

S u m m a r y

This analysis was inspired by the still problematic role of the ballads in the corpus of Lithuanian folksongs. Jonas Balys has once attempted tackling this problem by introducing a category of the “narrative folksongs”. On the other hand, ballads may look like a kind of methodological relic in the system of the Lithuanian folksong catalogue, i. e. something that is left over after all the other pieces of folksongs have been coherently systematized. Therefore the ballad research inevitably involves making certain working assumptions. It seems worthwhile discerning (1) layer of the ritual symbolism, which is typical to the ballads (just like to the folksongs), and (2) the ballad-like rendering of an individualized event.

In this article, a single type of the Lithuanian ballads is dealt with as a characteristic case, which is approached from a more distant perspective, that is, by taking into account a broader area. The ballad of the punished daughter *Augo ant dvaro liepelė* (A Linden Tree Was Growing in the Yard) has similarities to the Belorussian ballad *Cichonia* (*Ціхоня*). In both of them, the pragmatic didactical intention has been subdued, which makes these ballads different from thematically similar pieces in folklore of other countries. The Belorussian ballad contains distinct archaic motives: e. g. the magic power of words, the brother marrying his sister off, the marriage with the Danube River, and turning the human into a plant. The motive of the marriage with the Danube River is essential for understanding the ballad. It presents a distinct metaphor of drowning, of perishing. The Belorussian ballad involves the motive of the mythical wedding, which can be found in folklore of various peoples (including Lithuanians). The motive of marrying the Danube River transfers the ballad’s plot onto the metaphorical level.

The Lithuanian ballad contains the following significant motives: expression of the father’s will, an ambivalent role of the brother, the capacity of the human being to turn into an animal (fish), music accompanying the people’s actions, and symbolic timing of the ballad’s events. It seems plausible to assert that the ghastly core of the ballad’s plot is cruelty of one family

member (the father) towards another one (the daughter). Just like in the Belorussian ballad, in the Lithuanian one the role of the brother(s) is ambivalent: first, reporting the sister to the farther, and afterwards, reproaching the farther for being too strict and punishing his daughter too hard. Two other motives belong to the symbolic layer: the music accompanying the people's actions (the ringing of bells, the pipes being blown), and the time of the events (Saturday and Sunday, belonging to the cycle of the wedding rituals, and, more rarely, Monday and Friday). Quite a few variants can be characterized by a tendency to mitigate the storyline describing the daughter's offence and the punishment executed by her father, and putting forward the symbolism of the wedding transformation instead. Some variants belonging to the type in question lack the ballad-like rendering in general: here, the drowning of the daughter is replaced by "drowning" of her "young days", her youth, or her golden ring. There is one variant that makes drowning and marrying off sound like synonyms. The variation of this ballad type, its connections to the Belorussian ballad, and various manifestations of the central motive (drowning / marrying the Danube River) discerned in it, and finally, associating the girl to the idea of an offering, point out to different possibilities of interpretation. On the one hand, the role of the ritual symbolism can be emphasized, thus placing the ballad *Augo ant dvaro liepelė* into the sphere of gravitation of the wedding songs poetics, while on the other hand, the emphasis may be laid onto the dramatic storyline, concentrating on the individual destiny and transformation. Certain features of the ballads allow regarding them as specific narratives of transformation in general, yet grounding of this assumption requires further investigations.

Gauta 2014-11-07